

Իշխան ԴԱԴՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան

ԵՐԱԶԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ՝ ԱՐՔԱՅԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Սույն հոդվածը նվիրված է երազապատում հեքիաթներում թագակիր անձի կերպարի յուրահատկություններին՝ փորձելով ցույց տալ նրա դերը երազային տեքստի կառուցվածքային շղթայում: Վերլուծության են ենթարկվել նաև հրաշապատում երկերում արքաների տեսած երազները՝ պարզաբանելու պատումում դրանց գործառույթային դաշտն ու ռճական առանձնահատկությունները: Անրջային թագավորություններում իշխող արքաների վառ օրինակներ են Լ. Քերոլի կերտած Փոսիկի արքան և Սպիտակ ու Սև արքաները: Իսկ Օ. Ուայլդի «Պարմանի արքան» հեքիաթի առանցքային թեման, օրինակ, երկրասարդ արքայի ինքնավիճակը պատմում է երազի օգնությամբ:

Բանալի բառեր. երազային պատում, թագակիր անձ, երազաշխարհ, այլաբանական կերպարներ, ռճական հնարներ, երազային միջավայր, խորհրդանշական պատկերներ, մարգարեական տեսիլքներ

Թագակիր անձի կերպարը առանցքային թեմա է գրական մշակույթի տարբեր դրսևորումներում՝ մասնավորապես հրաշապատում մանկագրության մեջ: Չնայած արքայի ազնվագարմության և իշխանության խորհրդանշալի լինելուն՝ ժողովրդական հեքիաթներում արքաները մեծ մասամբ ներկայանում են որպես անզոր կերպարներ, կամ էլ աչքի ընկնում իրենց փոքրիկությամբ ու անասելի դաժանությամբ: Հեքիաթների հերոսների համար մեծ պատիվ է արքային ծառայելը, սակայն նրանք, ինչպես հարկն է, չեն վարձատրում աշխատավորներին: Արքաները նաև ի վիճակի չեն որևէ բան ինքնուրույն անելու: Լինի դա դատեր համար ամուսին գտնելը, թե՛ իրենց համար՝ կողակից: Նրանք միշտ հանձնարարում են դա անել մեկ այլ մարդու՝ փոխարենը խոստանալով մեծ պարգև, որն այդպես էլ անկատար է մնում: Երբեմն էլ կարող են հեշտությամբ տալ իրենց թագավորության կեսը, եթե ինչ-որ մեկը կատարի իրենց անիրական թվացող ցանկությունը կամ ամուսնանա դատեր հետ: Հրաշապատում երկերում արքաները հիմնականում անանուն են, հաճախ են հանդես գալիս դուստրերի հետ միասին և պատումում ունեն առանցքային դեր՝ իրենց ունեցած իշխանության շնորհիվ:

Արքայի կերպարն ու դերը հատկանշական են նաև գրական երազի համատեքստում: Ինչպես գիտենք, երազներն իրենց ուրույն տեղն ունեն աստվածաշնչյան պատմություններում: Աստվածաշնչյան երազների շարքում նշանակալից են արքաներին ուղարկված երազները. դրանք խորհրդանշական պատկերներ են, որոնցում երբեմն հանդես է գալիս

Աստված: Խորհրդանշական երազները բովանդակությամբ հանելուկային են, ուստի դրանք մեկնաբանվում են կա՛մ իմաստունների կողմից, կա՛մ աստվածային միջամտությամբ: Աստծու կողմից արքաներին ուղարկված երազները բաժանվում են երկու խմբի՝ տեսողական և լսողական: Տեսողական երազներն ուղարկվում են խորհրդանշական պատկերների տեսքով. այդպիսիք կարող ենք գտնել «Հովսեփի» և «Դանիելի» գրքերի պատմություններում: Այս պատումներն իրենց կառուցվածքով և սյուժետային առանձնահատկություններով հարում են գեղարվեստական տեքստին և միտված են ընդգծելու մեկնաբանողի կարողություններն ու իմաստնությունը: Ի տարբերություն տեսողական երազների՝ լսողական երազները պարզ ու հստակ են փոխանցում Աստծու ուղերձը արքաներին, պատրիարքներին և այլ իշխանավորներին: Այդպիսին են Սողոմոն, Աբիմելեխ արքաներին, պատրիարք Հակոբին ուղարկված երազները: Դրանց հիմնական գործառույթը երազատեսի իշխանության օրինականացումն է՝ վերջիններիս և Աստծու միջև եղած սերտ կապը ցույց տալու միջոցով:

Հրաշապատում մանկագրության մեջ երազային աշխարհի համատեքստում թագակիրների կերպարն ու դերը բազմազան են: Ուշագրավ է՝ «Ալիսը հրաշքների աշխարհում» ստեղծագործության հերոս Փոսիկի արքան, որը հրաշքների աշխարհը կառավարում է իր դյուրագրգիռ ու քմահաճ կնոջ՝ Փոսիկի թագուհու հետ միասին: Արքան վայելում է հրաշքների աշխարհի բնակիչների սերն ու համակրանքը, որովհետև ի հակառակ իր բիրտ և աղաղակող կնոջ, ով հրճվում է, երբ իր հրամանով գլխատում են ենթականերին, արքան ներում է շնորհում նրանց, երբ թագուհին հայացքը շեղում է:

All the time they were playing, the Queen never left off quarreling with the other players and shouting, "Off with his head!" or "Off with her head!" By the end of half an hour or so, all the players, except the King, the Queen and Alice, were in custody of the soldiers and under sentence of execution. Then the Queen left off, quite out of breath, and walked away with Alice. Alice heard the King say in a low voice to the company generally, "You are all pardoned."
(Carroll, 2004, 85)

Բնավորությամբ ամաչկոտ, կառավարելու, որոշումներ կայացնելու ընդունակությունից զուրկ արքան մանկական, շփոթեցնող և անողջամիտ հրաշքների աշխարհի վառ ներկայացուցիչն է: Նրա անհատականության վառ դրսևորումներից է նաև երկչոտությունը: Նա պարզապես սարսռում է իր կնոջից: 1951 թվականին Ուոլթ Դիզնի ընկերության կողմից նկարահանված «Ալիսը հրաշքների աշխարհում» մուլտֆիլմի մի տեսարանում Փոսիկի արքան մուրճով հարվածում է թագուհուն, սակայն վախիզ մեղքը գգում է Խելագար Գլխարկագործի վրա, որն էլ մեղքը բարդում է Մարտյան Նապաստակի վրա, նա էլ իր հերթին՝ Ալիսի:

Արդյունքում թագուհին հրամայում է գլխատել Ալիսին: Իսկ երբ մահապատժի ենթարկելու հրաման է արձակում, արքան թագուհուն հիշեցնում է, որ աղջիկն ընդամենը փոքրիկ երեխա է:

Ըստ գրականագետների՝ Փոսիկի թագավորն ու թագուհին անգլիական միապետության պարողիաներ են: Չնայած նրանք էլ նույն խաղաքարտերն են, ինչպես իրենց ենթակաները, սակայն չարաշահում են իրենց պաշտոնական դիրքը: Հոաշքների աշխարհում հասարակության և արդարության գլխին խեղկատակներ են կանգնած, որոնց գործողություններն այն դարձնում են բռնպետության ու ոտնձգությունների աշխարհ:

«Ալիսը հայելու աշխարհում» հեքիաթի գլխավոր հերոսների շարքում նշանակալի է Սև արքայի կերպարը: Այստեղ արքան կրում է շախմատի արքային բնորոշ առանձնահատկությունները, և դա բնական է, քանի որ ողջ պատումը պտտվում է շախմատի խաղի շուրջ: Արքան քնում է բոլոր դրվագներում, և նրա փոխարեն աշխատում են իր շուրջը բոլորած մյուս խաղաքարերը: Պատումի ողջ ընթացքում նա անշարժ է, և Ալիսն առաջին անգամ տեսնում է արքային խորը քուն մտած: Այստեղ են Շըրիսկն ու Դըրիսկն ասում, որ և՛ իրենք, և՛ Ալիսը Սև արքայի երազի հերոսներ են, և բոլորը կանհետանան մոմի լույսի պես, հենց արքան արթնանա: Հետաքրքրականն այն է, որ այս ամենը տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ պատմությունը հենց Ալիսի երազն է: Վեպի մեկ այլ տեսարանում Ալիսը շատ է ծանծրանում և փորձում է արթնացնել արքային՝ տեսնելու համար, թե ինչ կարող է պատահել, բայց դա նրան ոչ մի կերպ չի հաջողվում:

“If that there King was to wake,” added Tweedledum, “you’d go out—bang!—just like a candle!”

“I shouldn’t!” Alice exclaimed indignantly. “Besides, if I’m only a sort of thing in his dream, what are you, I should like to know?”

“Ditto,” said Tweedledum,

“Ditto, ditto!” cried Tweedledee.

He shouted this so loud that Alice couldn’t help saying, “Hush! You’ll be waking him, I’m afraid, if you make so much noise.”

“Well, it’s no use your talking about waking him,” said Tweedledum, “when you’re only one of the things in his dream. You know very well you’re not real.” (Carroll, 2004, 88)

Այսպես էլ ավարտվում է երազը, և ընթերցողն այդպես էլ չի կարողանում հասկանալ՝ իրականում ով էր երազ տեսնողը՝ Ալիսը, թե՞ Սև արքան, որ քնած էր ողջ մրցախաղի ընթացքում:

Հոգեվերլուծաբան Ջ. Սոլոմոնը կարծում է, որ Ալիսի հեկեկոցը այն բանից հետո, երբ նա իմանում է, որ ինքն ընդամենքը Սև արքայի երազն է, և որ իրականում ինքը գոյություն չունի, սերտորեն առնչվում է «գոյության կորստի» հայեցակերպի հետ: Ըստ նրա՝ ուշադրության

պահանջը մանկահասության շրջանում համընդհանուր մոտիվացիա է, և այդպես դարձնում է երաշխավորել, որ ինքը միշտ իր համար կարևոր մարդու մտքում է /Solomon, 1963: 65/: Այս դեպքում Սև արքայի երազն աղջնակի մտքերի արտացոլանքն է, իսկ Սև արքան էլ հոր կերպարի խորհրդանիշը:

Ինչպես նկատում ենք, Քերոլի դյուբայատում երկի երևակայական աշխարհի պարագլուխները հիմնականում կանայք են, և իշխանությունը գտնվում է նրանց ձեռքում: Հիրավի, սա սերտորեն կապված է Վիկտորիանական դարաշրջանի հետ:

Սպիտակ արքան Սև արքայի համեմատությամբ մի փոքր ավելի աշխույժ է. սա ասում ենք՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ գոնե նա Սև արքայի պես անընդհատ քնած չէ: Բնավորությամբ անկեղծ և ամեն ինչից անտեղյակ միապետ է, որը հպարտանում է իր բանակով: Թեկուզ արքան ընդհանրապես իշխանություն է խորհրդանշում, բայց և այնպես Ալիսի երազային աշխարհներում արքաները միանգամայն այլ հատկանիշներ ունեն: Սպիտակ արքան սարսափում է առյուծից և միաեղջյուրից, որոնք անդադար կռվում են նրա թագի համար: Արքայի էությունն այն ժամանակ է ամբողջովին պարզ դառնում, երբ նա շախմատի խաղի ընթացքում խոստովանում է, որ երբեք չի կարող հասնել իր կնոջը, քանի որ շախմատի բոլոր թագուհիների պես իր թագուհին էլ շատ արագաշարժ է:

For a minute or two Alice stood silent, watching him. Suddenly she brightened up. ‘Look, look!’ she cried, pointing eagerly. ‘There’s the White Queen running across the country! She came flying out of the wood over yonder — How fast those Queens can run!’

‘There’s some enemy after her, no doubt,’ the King said, without even looking round. ‘That wood’s full of them.’

‘But aren’t you going to run and help her?’ Alice asked, very much surprised at his taking it so quietly.

‘No use, no use!’ said the King. ‘She runs so fearfully quick. You might as well try to catch a Bandersnatch! But I’ll make a memorandum about her, if you like — She’s a dear good creature,’ he repeated softly to himself, as he opened his memorandum-book. ‘Do you spell “creature” with a double “e”?’ (Carroll, 2004, 223)

Ըստ գրականագետ Գալլգի՝ Սպիտակ և Սև արքաները (քնօրինակ տեքստում՝ the White King and the Red King) խորհրդանշում են 15-րդ դարի անգլիական ազնվական տոհմերի հակամարտությունը, որ պատմության մեջ մնաց Սպիտակ և Կարմիր վարդերի պատերազմ անվանումով, և հեքիաթի Սպիտակ արքան (the White King) խորհրդանշում է Էդվարդ Չորրորդին, իսկ սև արքան (the Red King)՝ Հենրի Տասնվեցերորդին /Giles, 1928/:

Արքայապատում հեքիաթներում երազները նաև խրատական գործառույթ ունեն: Լուսաբանելու համար սեղմ կանգ առնենք և դիտարկենք Օ. Ուալդի «Պարմանի արքան» հեքիաթը:

Հեքիաթն արծարծում է այնպիսի կարևոր թեմաներ, ինչպիսիք են մարդու շահագործումը, սոցիալական անարդարությունից բխող անազատությունը և այլն: Եվ ահա հեքիաթի գլխավոր հերոսը՝ արքան, երազ տեսնելուց հետո հենց անձնապես փորձում է շտկել սոցիալ-տնտեսական թերությունները: Երազն այստեղ այն հնարն է, որի միջոցով հեղինակը գուց է տալիս նյութապաշտության պատճառով մարդկանց հոգիներում առաջագած քաոսը: Նա հասարակ գլուղագու ընտանիքում մեծագած, մանկությունն անտառում անցկացրած տղա է: Նրան որոշում են կարգել թագավոր, որպեսզի շարունակի թագավորական շառավիղը, որը ժառանգել էր մոր կողմից: Իր թագադրման օրը նա գանկանում է կրել պերճաշուք իրերը: Եվ մինչ այդ նշանակալից օրը՝ տղան այսպիսի երազ է տեսնում. ոսկեթել թիկնոց, սուտակազարդ թագ և մարգարտահյուս գավազան պատրաստելու համար չքավոր մարդիկ տառապում են և նույնիսկ մահանում: Պատումի կառուցվածքը նույնպես նպատակալին է արված. հեքիաթը սկսվում է պայատի շքեղաշուք նկարագրությամբ, որպեսզի հակադրությամբ ավելի ընդգծուն դառնա երազային հնարի միջոցով ցուցադրված մարդկային կյանքի իրական թշվառությունը: Այսպիսով, հեղինակը դատապարտում է շահագործող կապիտալիստական աշխարհը: Ճոխության աշխարհից հերոսն անցում է կատարում տառապանքով ողողված անրջային աշխարհ: Տղայի առաջին երազը մարդկանց շահագործման ամենաիրատեսական արտագոյքն է: Երիտասարդ արքան տեսնում է, որ իր թիկնոցի կտորը ստանալու համար մարդիկ ինչպիսի տաժանակիր աշխատանք են կատարում: Սա ընթերցողին ստիպում է զուգահեռներ անցկացնել արքայի շքեղ ապրուստի և այդ շքեղությունը ստեղծող ժողովրդի չքավորության միջև: Նշանակալից է հյուսնի և արքայի երկխոսությունը. երբ արքան ասում է, թե աշխարհը բոլորինն է, և չկան ստրուկներ, հյուսնը ասում է, որ տնտեսական այդ համակարգում հարուստներն աղքատներին ստրուկի տեղ են օգտագործում:

The rich make slaves of the poor [...] we have chains though no eyes behold them; and we are slaves, though men call us free” (Wilde, 1994, 11).

Այս ձևով պարզ է դառնում, որ արքայի պատկերացումների իրականության մասին ճիշտ չեն, և հասարակության խնդիրներն իմանալու համար պետք է առաջին հերթին շփվել ժողովրդի հետ: Այսպիսով՝ գրողը գուց է տալիս, որ ժողովրդի աշխատանքային սուկայի պայմանների համար պատասխանատու են իշխանավորները:

Մյուս երկու երազներն ավելի սարսափելի են, քան առաջինը: Ինչպես նշում է Կոհենը, «կարծես գիտակցելով, որ այսպիսի բացարձակ

ռեալիզմը հարմար չէ ժանրին, Ուալդը մյուս երկու երազներն աստիճանաբար ավելի երևակայական ու զգալիորեն ավելի գրական է դարձնում» /Cohen, 1978: 83/:

Երկրորդ երազում արքան այն թիանավի մեջ է, որտեղ ստրուկները կլանքի գնով ծովի հատակից հանում են մարգարիտներ, նրանցից շատերը մահանում են, և մահից հետո անգամ անարգվում են նրանց մարմինները: Այստեղ չկա երկխոսություն, արքան լսողի դերում է: Երբ լսում է նավապետի բազականչությունը, թե գտնվել է ամենակատարյալ մարգարիտը, որն էլ կգարդարի արքայի գավազանը, այդ նախադասությունից արքան սարսափահար արթնանում է: Երրորդ երազը թերևս ամենասարսափազդու է, սակայն այն մեղմ երանգ է ստացել այլաբանական կերպարների օգտագործմամբ. այստեղ «մահը» և «րնչաքաղցությունը» անձնավորված են: Մահն անողորմաբար սպանում է Ընչաքաղցության ծառաներին, երբ վերջինս մերժում է տալ ցորենի հատիկը՝ պարտեզում այն տնկելու համար: Մահը մարմանվորում է դաժան գավթիին, չնայած երազի սկզբում ընչաքաղցությունն է անգթորեն վարվում ծառաների հետ: Այլաբանական կերպարների միջոցով հեղինակը փոխաբերականորեն է ներկայացնում մարդկային թերությունները: Ընթերցողը հասկանում է, որ թեկուզ մահը վատություն է անում ընչաքաղցությանը, սակայն իրական զոհերը նրա ծառաներն են: Ազահությունը և դրա դառը հետևանքները ներկայացված են վերագական մակարդակում, և դրա համար որպես միջավայր ծառայում է երազը:

Երազներն արմատապես փոխում են երիտասարդ արքայի աշխարհայացքը, և հենց դա էլ հեքիաթի առանցքային թեման է: Դրանք արքային կանգնեցնում է երկրնտրանքի առջև. կրել մահով և արյունով հունցված այդ իրերը, թե՛ դեմ դուրս գալ ընդունված կարգին: Այս դեպքում հաղթում են մարդկային արժեքները: Երազներից առաջագած ներքին հույզերն արքային ստիպում են վերադառնալ իր իրական կերպարին:

'Take these things away. I will not wear them. This cloth was made by the white hands of pain. There is blood in the jewels and death in the heart of the pearl.' And he told them his three dreams /Wilde 1994, 15/.

Երազն օգնում է, որ արքայի հոգում նշմարվեն այնպիսի մարդկային որակներ, ինչպիսիք են ազնվությունը, խիզախությունն ու պատասխանատվության զգացումը: Երազն օգնում է, որ նա դեմ դուրս գա գոյություն ունեցող օրենքներին: Երազային հնարի միջոցով և՛ ընթերցողը, և՛ արքան հասկանում են, որ առաջնորդի կերպարը պետք է ասոցացվի սխրանքների և մարդկային որակների հետ, այլ ոչ՝ ունեցվածքի, ցուցամոլության: Երազն օգնում է, որ արքան հասունություն ապրի և պատասխանատվություն կրի իր արարքների համար: Եվ այդ հոգեբանական ու բարոյական հասունացումը շրջադարձային է լինում նրա կատարած հետագա գործողությունների համար: Կարող ենք ասել նաև, որ այդ

երազները թագավորին ուղարկվել էին Աստծու կողմից, որովհետև հեքիաթի վերջում, երբ արքան իր թագադրման օրը դուրս է գալիս ցնցոտիներով, Աստծու լույսը պարուրում է նրա հագուստը և դարձնում ոսկեփայլ:

Ամերիկացի գրող Հարրիս Թոբիասի «Արքայի երագր» հեքիաթ նյութապաշտ արքան նույնպես բարոյական շրջադարձ է ապրում երագի միջոցով: Մի անգամ երագ է տեսնում, որտեղ նա օգնում է աղքատներին՝ իր հարստությունը նրանց բաժանելով: Երագում արքան իրեն տեսնում է երիտասարդ: Անրջային հնարք միջոց է արքայի ներքին մտորումներն ու գանկությունները զույգ տալու համար, որոնք բանականությունը թույլ չի տալիս իրագործել: Արքան ասես հոգնել է նյութականից և մարդկային փոխհարաբերությունների կարիք է զգում: Երագում երիտասարդ լինելը մատնանաշում է արքայի ափսոսանքն այն բանի համար, որ երիտասարդ տարիները չի անգկազրել սիրելիի կողքին և չի օգնել կարիքի մեջ գտնվողներին: Կարող ենք ասել, որ երագը սերտորեն առնչվում է Ջ. Ֆրոյդի «գանկությունների իրականագման» հայեցակերպի հետ: Երագն այս դեպքում այն միջավայրն է, որտեղ արքան կարողանում է արտահայտել իր ենթագիտակցականում քողարկված գանկությունները: Երբ արթնանում է, իր մարդկանց հրամայում է գտնել իր երագը, որպեսզի ինքն ապրի այնպես, ինչպես երագում էր, բայց ապարդյուն: Արքան հասկանում է, որ յուրաքանչյուրն ինքը պետք փնտրի իր երագը: Եվ նա թիկնոցի տակ քողարկված՝ շրջում է գլուխների տները և նրանց բաշխում իր ունեցածից՝ զգալով օրհնանքի բերկրանքը: Երագի միջոցով հեղինակը զույգ է տալիս, որ հնարավոր չէ գնել երագներ: Երագն իրագործելու միակ ճանապարհն այն ապրելն է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking-Glass. New York: Barnes and Noble Books, 2004.
2. Solomon J.C. Alice and the Red King: The Psychoanalytic View of Existence // *The International Journal of Psychoanalysis*, 44, 1963.
3. Tobias H. King's Dream. Charlottesville, VA: Casita Press, 2014.
4. Wilde O. Fairy Tales of Oscar Wilde: The Young King and the Remarkable Rocket. NY: Nantier Beall Minoustchine Publishing Inc., 1994.
5. Giles C.W. The Truth about "Alice", 1928 // URL: <http://www.alice-in-wonderland.net/resources/analysis/interpretive-essays/the-truth-about-alice/>
6. Muscat A. Alice in Wonderland Philosophy, 2014 // URL: <http://www.mooky-chick.co.uk/opinion/geek-girl/philosophy-alice-in-wonderland.php>

И. ДАДЯН – *Сновидение в сказках – по следам короля.* – Данная статья посвящена характерным особенностям царского персонажа в сказках-снах, с целью показать его роль в процессе построения текста. В статье также проведен анализ снов, приснившихся царям, для выявления их функциональной роли и стилистических особенностей. Такими яркими примерами царей, правящих в королевствах грёз, является Червонный Король, а также Белый и Чёрный Короли Л. Кэрролла. В сказке О. Уайльда «Юный Король» центральной темой является трансформация личности короля под воздействием снов.

Ключевые слова: повествование сновидений, коронованные особы, мир сновидений, аллегорические персонажи, стилистический прием, среда сновидений, символические образы, пророческие видения

I. DADYAN – *Down the Trails of Kings in Fairy-Tale Dreams.* – The present paper discusses the peculiarities of king characters in fairy tale dreams in an attempt to demonstrate the role that they play in the text structure. Also, an analysis has been carried out into the dreams sent to fairy tale kings for the purpose of elucidating their functions and stylistic features. There are many examples of kings reigning over dream realms such as L. Carroll’s King of Hearts as well as the Red and White Kings. The central topic of O. Wilde’s “Young King”, meanwhile, is the youthful ruler’s self-transformation through dreams.

Key words: dream narrative, kings, dream world, allegorical characters, stylistic devices, dream setting, symbolic images, prophetic visions